

HÜKMÜ KIYAS İLE SABİT OLAN FER'İN YENİ BİR KIYAS İŞLEMİNDE ASIL KABUL EDİLMESİ MESELESİ

THE ISSUE OF WHETHER A CASE ESTABLISHED ON ANALOGY CAN BE BASIS OF ANALOGY FOR ANOTHER NEW CASE

Geliş Tarihi: 29.03.2020 Kabul Tarihi: 06.08.2021

✉ UĞUR BEKİR DİLEK

DR. ÖĞR. ÜYESİ

YALOVA ÜNİVERSİTESİ

HUKUK FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-3606-0959

ugurbekir@hotmail.com

ÖZ

Kıyas hakkında meydana gelen tartışmalardan birisi, hükmü Kur'an, Sünnet veya icmâa kıyasla sabit olan bir fer'in, yeni bir kıyas işleminde asıl kabul edilerek ona kıyasla yeni bir fer' hakkında hüküm konulmasının câiz olup olmayacağı meselesidir. Hükmü bu kaynaklardan birisiyle sabit olan asıl ile bu asla kıyasla hükmü sabit olan fer' arasındaki illetle, bu fer' ve bu fer'e kıyasla hükmü sabit olan diğer fer' arasındaki illetin aynı olması durumunda, usulcülerin çoğunluğuna göre ikinci kıyas işlemi gereksiz bir uzatmadan ibarettir. Zira aralarında illet birliği bulunduğundan dolayı yeni fer'in, doğrudan hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asla kıyas edilmesi mümkündür. Bu konuda asıl tartışma mevzuu, fer'den onun hükmünün kendisiyle sabit olduğu illetten başka bir illet çıkarılarak başka bir fer'in ona kıyas edilmesidir. Usulcülerin büyük çoğunluğu, bir hükmün iki illetle ta'lil edilmesinin câiz olmadığını ve fer'den çıkarılacak yeni illetin geçerli bir illet olmadığını ileri sürerek bunu da câiz görmemişlerdir. Bu makalede bunun neden câiz olmadığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, Şer'i delil, Kıyas, Kıyasın rükünleri, Asıl, Asılın hükmü, Fer', Fer'in hükmü.

ABSTRACT

One of the ongoing discussions on analogy (qiyas) has been the issue of whether a new circumstance (far') whose judgment has been established by analogy with the Qur'an, the Sunnah or the consensus can be the source of analogy for deriving judgment on another new circumstance. According to the majority of Muslim jurists deriving judgment of a new case by analogy to another case is redundant considering that it is itself judged based on an analogy with the said sources (the Qur'an, the Sunnah and consensus) and shares the same operative cause. That is because they share the same cause which can be established by an analogy to the original authoritative case which is established by religious texts or consensus. The main discussion on this issue concerns whether it is possible to determine a different cause in the new case and analogize other new circumstances to it. Majority of Muslim jurists do not permit the possibility of a judgment having two causes, and thus do not allow the new case to be the source of further analogies. This article reaches the conclusion that it is not permissible.

Keywords: Islamic law, juristic indication, analogy (qiyas), pillars of analogy, original case (asl), judgment of the original case, new case (far'), judgment of the new case.

THE ISSUE OF WHETHER A CASE ESTABLISHED ON ANALOGY CAN BE BASIS OF ANALOGY FOR ANOTHER NEW CASE

SUMMARY

Qiyas (Islamic legal analogy) is the fourth indicant of Islamic jurisprudence after the Qur'an, the Sunnah and the consensus. It basically consists of deriving judgments about cases that are not handled in the latter three sources by establishing the shared cause between the new case and the original case. One of the discussions about qiyas is whether the thing whose judgment is established based on it can be considered as the original source for deriving judgments of other new cases. In that case, two different kinds of analogical reasoning would appear. The first is analogizing a case with the the case whose judgment is established by the authoritative texts (nass) or consensus, and the second is to analogize judgment of another case to the first one, i.e. the case whose judgment is derived by an analogy with the original sources. In these two cases of analogy, sometimes the causes are the same and sometimes they are different. In the first case, i.e. when they share the same cause, it means that the cause of judgment in the original source which was used for deriving judgment of the first new case, is used to derive judgment of the second new case which is analogized to it. However, if they are different causes for establishing the judgment, this means that a different cause is determined in the case which is analogized to the three original sources, while deriving a judgment on the second new case.

According to the majority of Muslim jurists deriving judgment of second new case by analogizing it to the case which itself is established by analogy, is not right. This study has concluded that the opinion of the majority is correct for the following reason. If the cause which is used to determine judgment is the same in both cases of analogy, then it means that in the second analogy one could directly analogize the case with the original source. This indicates that not doing so would be an unnecessary step. However, if the cause is different in these two processes, in that case because of a lack of shared cause among these cases, the second one, i.e. the case whose judgment is analogized to a case whose judgment itself is established by analogy, would

be invalid. Because, here the cause which is determined for deriving judgment of the second new case by looking at the first new case (which is considered an original for the second new case) is different from the one which was detected in the original source to establish the judgment of the latter. This means that one judgment is determined by two causes. However, determining one judgment by two different causes is not acceptable. Moreover, in order to determine a thing as the cause for establishing judgment, it must be regarded by the lawgiver. However, the lawgiver does not have any indication on whether the second cause is proper. Therefore, deriving a new cause from a new case (far') is not proper for determining judgment. Hence, considering lack of unity of the cause, the second analogy would be invalid. If one permits it, then a sequence of analogies would give way to establishing judgment of new cases which do not have anything in common. However, this is contrary to the principle of resemblance and equality in analogizing.

According to the view of the minority, the case whose judgment is established by analogy itself can be source of analogy for other cases, and that by detecting new causes for deriving judgment. The reason for this view is that a judgment can be determined by two different causes. Therefore, as such, the first new case has two causes one of them it shares with the original, and the other is shared with the second new case which is analogized to it. In addition to allowing the possibility of multiple causes, holders of this view make room for the possibility of multiple indicants as well. In short, they believe that the first case can have two causes for deriving judgment. Even if the majority of jurists reject analogizing a case to another case whose judgment was itself established by analogy, such an analogy has some practical benefits. This is because allowing it would expand the field of analogy, and as such many legal issues can be resolved by analogy. Sometimes, a jurist may not have access to the original source of the judgment and might have access to the cases which are judged by analogy to the original source. In such a case, the jurist could determine the cause of judgment in this case and use it for analogizing other cases. Moreover, such an analogy, would make it possible to expand intra-school derivations.

GİRİŞ

Ser'î deliller içinde Kitap, Sünnet ve icmâdan sonra dördüncü sırada yer alan kıyas, “*Kitap, Sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklarda yer alan meselenin hükmünü vermektedir.*”¹ Buna göre müctehid, karşılaştığı bir meselenin ser'î hükmünü tespiti için çalışırken öncelikle Kitap, Sünnet ve icmâda o mesele ile alakalı bir hüküm bulunup bulunmadığına bakacaktır. Herhangi bir hüküm bulunmadığı takdirde, bu kaynaklarda hükmü açıklanan ve hükmünü aradığı mesele ile illet birliği bulunan bir meseleyi araştırma yoluna gidecektir. Böyle bir mesele bulursa, yapacağı kıyas işlemiyle, bu mesele hakkındaki hükmün aynen diğer mesele hakkında da sabit olduğuna hükmedecektir.²

Tanımdan da çıkarılacağı üzere kıyasın dört rükünü ve bir semeresi vardır. Kıyasın rükünleri asıl, fer', aslın hükmü ve illettir. Asıl (makîs aleyh: kendisine kıyas yapılan), hükmü Kitap veya Sünnet'te yer alan veya üzerinde icmâ oluşmuş meseledir. Hükmü kıyas ile sabit olan fer'in yeni bir kıyas işleminde asıl kabul edilebileceği görüşüne göre, aslın hükmü kıyas ile de sabit olabilmektedir. Bu görüşe uygun olarak, gerek kıyasın tanımında gerekse kıyasta aslın sabit olduğu deliller arasında yer alan Kitap, Sünnet ve icmâ delillerine kıyası da eklemek gerekecektir. Fer' (makîs: bir asla kıyas edilen), hükmü Kitap, Sünnet veya icmâ (veyahut kıyas) tarafından belirlenmemiş olup bunlardan birisine kıyasla hükmü belirlenen meseledir. Aslın hükmü,

¹ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 126. Ayrıca bk. Muhammed Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*, trc. Abdülkadir Şener (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1973), 214.

² Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 126-127; M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 214.

asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'e de uygulanması istenen hükümdür. İlet ise, aslın hükmünün konulmasına sebep olan ve asıl ile fer'i aynı hükümde birleştiren ortak özelliktir. Kıyasın neticesi ve semeresi ise, kıyasın bir rüknü veya şartı değil, kıyasın amacı olan ve kıyas yoluyla fer'e de uygulanmasına karar verilen hükümdür.³

Usulcüler, sağlıklı bir kıyas işleminin yapılabilmesi için kıyasta aradıkları bu rükünlerin bir takım şartlar taşıması gerektiğini belirtmişlerdir.⁴ Konumuzla alakalı olarak aslın hükmünde aranan şart, aslın hükmünün sabit olduğu delil hakkındadır. Aslın hükmünün Kitap veya Sünnet ile sabit olması hususunda usulcüler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmazken, icmâ⁵ ve özellikle makalemizin konusunu teşkil eden kıyas ile sabit olması meselesinde ihtilaf meydana gelmiştir. Bu şart yanında kıyas yoluyla uygulanacak hükmün, akıl tarafından idrak edilebilecek bir illeti olması ve aslın hükmünün asla mahsus olmaması şeklinde başka şartlar da aranmıştır.⁶ Esasında usulcülerin asıl hakkında zikrettikleri şartların birisi dışında geri kalanları, asılda değil aslın hükmünde bulunması gereken şartlardır. Hükmü kıyas ile sabit olan fer'in başka bir kıyas işleminde asıl olarak dikkate alınamayacağı görüşünde olanlara göre bu şart, aslın, hükmü kıyas yoluyla sabit olmuş bir fer' olmaması yani aslın hükmünün sadece Kitap, Sünnet veya icmâ ile sabit olmuş olmasıdır.⁷

Fer' hakkında konumuzla alakalı olarak aranan şart, fer'in, hükmün illeti bakımından asla eşit olmasıdır. Çünkü asıl hakkındaki hükmün kıyas yoluyla başka bir meseleye verilebilmesi, o meselenin bu asla denk veya benzer olması halinde mümkündür. Aksi halde fer', aslın dengi ve benzeri bir mesele olmadığından kıyas yapılamaz. Bu şekilde yapılan bir kıyas işlemine farklı iki olay arasında yapılmış kıyas manasında *kıyas mea'l-fârik* denilir.⁸

Kıyas konusundaki tartışmalardan birisi, hükmü kıyas yoluyla sabit olan bir fer'in başka bir kıyas işleminde asıl kabul edilmesi hakkındadır. Bu durumda iki kıyas işlemi ortaya çıkmaktadır: Birincisi, hükmü nas

³ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 138; M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 222-223; Yunus Apaydın, "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/535-536; Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 141-142.

⁴ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 138-158.

⁵ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 138-139, Apaydın, "Kıyas", 25/535-536.

⁶ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 138-144; Kahraman, *Fıkıh Usulü*, 142-145.

⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *Usulü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr. 1406/1986), 1/634, 636; Şa'bân Muhammed İsmâîl, *Dirâsât havle'l-icmâ' ve'l-kıyâs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1431/2010), 224.

⁸ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 144; Osman Şahin - Muhsin Koçak - Nihat Dalgın, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 110.

veya icmâ ile sabit olan bir asla bir fer'in kıyas edilmesi, ikincisi ise, bu fer'in asıl kabul edilerek ikinci bir fer'in ona kıyas edilmesidir. Bu iki kıyas işleminde illetler bazen aynı, bazen farklı olur. İletlerin aynı olması, hükmü kıyas ile sabit olan fer'den, o fer'in hükmünün belirlenmesinde dikkate alınan asıldaki illetin aynısının istinbât edilerek yeni bir fer'in ona kıyas edilmesi durumunda ortaya çıkar. İletlerin farklı olması ise, hükmü kıyas ile sabit olan fer'den, o fer'in hükmünün belirlenmesinde dikkate alınan illetten başka bir illetin istinbât edilerek ikinci bir fer'in ona kıyas edilmesi halidir.

Hükmü kıyas ile sabit olan fer'in yeni bir kıyas işleminde asıl kabul edilip ona kıyas yapılmasının câiz olup olmadığı hususunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Usulcüler arasında ihtilaf esas olarak, söz konusu fer'den, o fer'in hükmünün sabit olduğu illetten başka bir illetin istinbât edilip ona kıyasen yeni bir fer'in hükmünün belirlenmesi yani iki kıyas işleminde illetlerin farklı olması noktasında ortaya çıkmaktadır.⁹

Bu çalışmada önce hükmü kıyas ile sabit olan fer'in yeni bir kıyas işleminde asıl kabul edilmesini câiz görmeyenlerin delilleri, sonra diğer görüş sahiplerinin delilleri ele alınacaktır.

1. Hükmü Kıyas İle Sabit Olan Fer'in Başka Bir Kıyasta Asıl Olamayacağı Görüşü

Usulcülerin büyük çoğunluğuna göre hükmü kıyas ile sabit olan fer', başka bir kıyas işleminde asıl olarak kabul edilip ona kıyasen yeni bir fer' hakkında hüküm tesis edilemez. Cessâs (ö. 370/981), hariç¹⁰ Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) başta olmak üzere Hanefiler'in tamamına yakını;¹¹

⁹ Ebü İshâk eş-Şirâzî, *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*, thk. Muhyiddîn Dîb Müstü-Yûsuf Âlî Bûdeyvi (Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib-Dârü İbn Kesîr, 1416/1995), 214-215; aynı mlf. *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid Türkî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/830-831; Muhibbullâh b. Abdîşşekûr el-Bihârî, *Müselle-mü's-sübût*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/303; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâihü'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/303.

¹⁰ Cessâs, *Usûlü'l-fikh*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1414/1994), 4/127-128.

¹¹ Ebü'l-Usr el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı içinde), thk. Muhammed el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997), 3/547; Muzafferüddin İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1418-1419), 2/587-588; Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Menârü'l-envâr* (İbn Nüceym'in *Fethü'l-gaffâr*'ı içinde), thk. Abdurrahman el-Behrâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 366-367; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrîlislâm el-Pezdevî*, thk. Muhammed el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997), 3/548-549; Sadrüşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh* (Tefîzânî'nin *el-Telvîh*'i içinde), thk. Muhammed Adnan Dervîş (Beyrut: Dâ-

sonraki görüşünde Şîrâzî (ö. 476/1083),¹² Sem'ânî (ö. 489/1096),¹³ Gazzâlî (ö. 505/1111),¹⁴ Râzî (ö. 606/1210),¹⁵ Âmidî (ö. 631/1233),¹⁶ Beydâvî (ö. 685/1286),¹⁷ Hindî (ö. 715/1315)¹⁸ ve Zerkeşî'nin (ö. 794/1392)¹⁹ de içlerinde yer aldığı Şâfiîler'in büyük çoğunluğu bu görüştedir. Şâfiîler'den Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370), *el-İbhâc* isimli eserinde bu görüşü mutlak olarak benimserken,²⁰ *Ref'ül-hâcib*'de hükmü kıyas ile sabit olan fer'in dikkate alınmasının yeni fer'in hükmünün belirlenmesinde bir faydasının bulunmaması halinde bu görüşte olduğunu²¹ ifade etmiştir. Mâlikiler'in ise, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),²² İbn Cüzey (ö. 741/1340),²³ Cündî (ö. 776/1374)²⁴ gibi azınlıkta kalan kısmı bu görüşü benimsemiştir.

rü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998), 2/130-132; Molla Fenârî, *Füsülü'l-bedâyi'* (İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1872), 2/287-288; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* (Emir Pâdişah'ın *Teysîrû't-Tahrîr*'i içinde), (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350-1351/1931-1932), 3/287; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl* (İzmiri'nin *Hâşiye*'si içinde), (İstanbul: Matbaa-i Âmir, 1890), 2/288-289; Zeynüddin İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr*, thk. Abdurrahman el-Behrâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 367; Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tahrîr* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350-1351/1931-1932), 3/287-289; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/303-304; Leknevî, *Fevâtihü'r-rahâmât*, 2/303.

¹² Şîrâzî, *el-Lüma'*, 214-215.

¹³ Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille fi'l-usûl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1999), 2/136-137.

¹⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hafız (Cidde: eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevver li't-Tibâa ve'n-Neşr, t.y.) 3/671-673.

¹⁵ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tahâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 5/360.

¹⁶ Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Kahire: Matbaatü Muhammed, 1968), 3/178-180.

¹⁷ Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* (Abdülfettâh Ahmed Kutb ed-Dühmîsî'nin *et-Tahkîkû'l-me'mûl li-minhâci'l-usûl ale'l-Minhâc*'ı içinde), (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1422/2001), 512-513.

¹⁸ Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Salih b. Süleyman Yusuf-Sa'd b. Salim es-Süveyh (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999), 7/3184-3188.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/84-85.

²⁰ Takıyyüddin es-Sübki-Tâceddin es-Sübki, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî-Nureddin Abdülcebbar Sagîrî (Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dîrâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-türâs, 1424/2004), 6/2576-2578.

²¹ Taceddin es-Sübki, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/161-165.

²² İbnü'l-Hâcib, *Muhtasarü Münthe's-sûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezîr Hamadû (Cezâyir: Şeriketü'l-Cezâiriyyeti'l-Lübânîyye-Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1427/2006), 2/1034-1036.

²³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1424/2003), 186.

²⁴ Cündî, *et-Tavzih fi şerhi'l-Muhtasarü'l-fer'i li-bni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb (Kahire: Merkezü Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Türâs, 1429/2008), 4/311.

Hanbelîler'den bir görüşünde Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066),²⁵ bir görüşünde Kelvezânî (ö. 510/1116),²⁶ İbn Kudâme (ö. 620/1223),²⁷ illet kıyası olması halinde Mecdüddin İbn Teymiyye (ö. 652/1254),²⁸ İbn Müflih (ö. 763/1362),²⁹ Merdâvî (ö. 885/1480),³⁰ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564)³¹ gibi âlimlerin yer aldığı büyük çoğunluğun kanaati budur. Şevkânî (ö. 1250/1834)³² ve çağdaş usulcülerin kanaati de bu yöndedir.³³ Ancak hükmü Hz. Peygamber'in yaptığı kıyas ile sabit olan fer' ile hüküm bakımından aslına ilhak edilmesi hususunda icmâ meydana gelen fer'in asıl kabul edilerek kendilerine kıyas yapılması bu kaidenin dışında tutulmuştur.³⁴

Bu görüş sahipleri iddialarını, tartışma konusu olan ikinci fer' ve bu fer'in kıyas edildiği yakın asıl (ilk fer') arasındaki illet ile yakın asıl ve onun kıyas edildiği uzak asıl arasındaki illetin yani her iki kıyastaki illetin aynı ya da farklı olmasını dikkate alarak temellendirmişlerdir.³⁵

²⁵ Şemseddin İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999), 3/1196-1199; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî-Nezîh Hammâd (Riyad: Camiatü Ümmi'l-Kurâ, 1408/1987), 4/24-25.

²⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrahim (Cidde: 1406/1985), 4/56-57.

²⁷ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cünneti'l-münâzır fî usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994), 3/877-878.

²⁸ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1983), 354.

²⁹ İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 3/1196-1199.

³⁰ Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu'l-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Muhammed es-Serrâh (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 7/3156-3164.

³¹ İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/24-27.

³² Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 2/134-135.

³³ Çağdaş İslâm hukukçularından M. Ebû Zehre (M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 226); Abdülkerim Zeydan, (Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, trc. Ruhi Özcan, 'İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993', 168; Abdülvehhâb Hallâf (Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 'Kuveyt: ed-Dârü'l-Kuveytiyye, 1388/1968', 61); Fahrettin Atar (Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, 'İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998,' 62) ve Abdullah Kahraman (Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 143-144) da bu kanaattedir.

³⁴ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîd*, 5/85-86.

³⁵ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/360; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/178; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3185; Çarperdi, *es-Sirâcü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*, thk. Ekrem b. Muhammed b. Hüseyin Özükan (Riyad: Dârü'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1418/1998, 2/968-969; Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/159.

1.1. İki Kıyasta İletin Aynı Olması

Tartışma konusu fer'in kendisi vasıtasıyla yakın asla ilhak edildiği illet ile yakın aslın, hükmü nas veya icmâ ile sabit olan uzak asla kendisi vasıtasıyla ilhak edildiği illet aynı ise, fer'in doğrudan uzak asla ilhak edilmesi mümkündür. Bir başka ifadeyle, aslın aslı ve asıl arasındaki illet ile asıl ve tartışma konusu fer' arasındaki illet aynı olursa, kıyas uzak asıl üzerine yapılır. Bu şekilde her iki kıyasta da illetin aynı olması durumunda, ortanın yani ikinci aslın zikredilmesi gereksiz bir uzatma olmakta ve ikinci fer'in birinci asla kıyas edilmesiyle ona ihtiyaç kalmamaktadır.³⁶ Buna cevaz verilmesi halinde üçüncü, dördüncü, beşinci... kıyas söz konusu olur ve ihtiyaç olmadığı halde kıyas sonu olmayan bir şekilde teselsül ederek gider.³⁷

Her iki kıyasta illetin aynı olmasına örnek olarak, kendi cinsi mukabilinde eşit ve peşin olarak satılmaması halinde faiz cereyan eden mallardan olup olmadığının tespiti hususunda önce darının pirince, sonra da pirincin hakkında hadis varit olan buğdaya³⁸ kıyas edilmesi verilebilir. Bu görüş sahipleri bu konuda şöyle demektedirler: Hadis bu gıda maddelerinden

³⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 5/93-94; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 2/136-137; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Şifâü'l-galîl fi beyâni's-ş-şebih ve'l-muhîl ve mesâliki't-ta'lîl*, thk. Hamd Kübeysî (Bağdad: Matbaatü İrşâd, 1390/1971), aynı mlf. el-Müstaşfâ, 3/671-672; Râzî, *el-Mahsûl*, 5/360; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 3/876-877; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/178; İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 2/1034-1035; Beyzâvî, *el-Minhâc*, 512; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 2/588; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3185; Tûfî, *el-Bülbül fi usûli'l-fikh*, thk. Saïd Muhammed el-Lehhâm (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1420/1999), 94; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/548; Aduddüddin el-İcî, *Şerhu'l-Adud alâ Muhtasarü'l-Müntehâ*, thk. Fâdî Nasîf-Târîk Yahyâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 291-292; Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2577; a.mlf. *Ref'ü'l-hâcib*, 4/159; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 3/1198; Tefâtânî, *et-Telvîh ilâ keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998), 2/132; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîl*, 5/84; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, 2/287; Emîr Pâdişah, *Teysîrü'l-Tahrîr*, 3/287; İbn İmâmü'l-Kâmiyye, *Teysîrü'l-vüsûl ilâ Minhâci'l-usûl*, thk. Abdülfettâh Ahmed Kutb ed-Dühmîsî (Kahire: el-Fârükü'l-Hâdise, 2002), 69-70; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahâmût*, 2/303; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/134; Vehbe ez-Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/634-635; Muhammed Mustafa Şelebî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986), 211; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 139-140; M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 226; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fikh Dersleri* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 365-366.

³⁷ Şelebî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 212.

³⁸ Hz. Peygamber'in beyanına göre altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıflarının değişmesi halinde ise, satımın peşin olması yeterlidir. Ayrıca malların eşit olması şartı aranmaz (Müslim, "Müsâkât", 81; İbn Mâce, "Ticârât", 48, Ebû Dâvud, "Büyü'", 12; Tirmizî, "Büyü'", 23).

buğday hakkında varit olmuştur. Şâfiîler'e göre burada faiz illeti, buğdayın yiyecek maddesi olması, Hanefîler'e göre, cins birliğiyle beraber hacmen ölçülebilir (keylî) olmasıdır.³⁹ Her iki mezhebe göre de hakkında hadis varit olan buğdaya kıyasla, pirince karşılık pirinç de eşit miktarda ve peşin olarak satılmalıdır. Pirinç ile aynı illeti taşınması nedeniyle, pirince kıyasen darıda da faizin cereyan edeceğini söylemenin bir anlamı yoktur. Zira darının pirinçten önce doğrudan buğdaya kıyas edilmesi mümkündür. Pirincin ikinci kıyas işlemi asıl kabul edilmesi bakımından dariya bir önceliği yoktur. Her ikisi de hakkında nas bulunan ve kıyasta asıl olan buğdayın eşit derecede ayrı ayrı birer fer'idirler. Bu durumda ortanın yani ikinci kıyastaki asıl ve ilk kıyastaki fer'in zikredilmesi gereksizdir.⁴⁰

Ribevî mallardan olup olmadığının tespiti için Şâfiîler'e göre yiyecek maddesi olma illetiyle, önce ayvanın elmaya, sonra da elmanın haklarında hadis varit olan buğday veya hurmaya kıyas edilmesi de bu hususa dair başka bir örnektir. Burada ayvanın elmaya kıyas edilmeden önce, elma gibi doğrudan buğdaya veya hurmaya kıyas edilmesi en doğru yoldur.⁴¹ Hanefîler'e göre ribevî mallardan olup olmadığı hususunda tartılarak satılma illetiyle sirkenin zeytinyağına, onun da hakkında hadis varit olan tuza kıyasında⁴² veya yine aynı mezhebe göre, hacmen ölçülebilir olma illetiyle darının susama, susamın da buğdaya kıyasında aynı durum söz konusudur.⁴³

Şâfiî kaynaklarında zikredilen abdestte niyetin vacip olup olmaması ile alakalı olarak yapılan şu kıyas işlemi de, aynı hususa dair başka bir örnektir: Abdest bir ibadettir ve bir ibadet olan gusle kıyasla abdestte de niyet şart koşulur. Sonra ibadet olmaları illetiyle niyetin şart koşulması hususunda gusül, namaz ve oruca kıyas edilir. Halbuki evla olanı, ibadet olması illetiyle niyetin şart koşulması hususunda abdestin doğrudan namaz ve oruca ilhak edilmesidir.⁴⁴

Bir başka örnek de şudur: Sarhoş edicilik vasfı nedeniyle ayette şarap haram kılınmıştır.⁴⁵ Aynı illetle kuru üzüm nebîzi de şaraba kıyas edilir. Kuru üzüm nebîzine kıyasla hurma nebîzine de sarhoş edici olduğu için haram hükmünü vermek şeklinde bir kıyasın manası yoktur. Çünkü hurma

³⁹ Özsoy, İsmail "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995), 12/116-117.

⁴⁰ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/94; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 2/136-137; Gazzâlî, *Şifâü'l-galil*, 636; aynı mlf., *el-Müstasfâ*, 3/672; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/634-635.

⁴¹ İbn İmâmü'l-Kâmilîyye, *Teyşîrü'l-vüsûl*, 69-70; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/634.

⁴² Bahrülülûm el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, 2/303.

⁴³ Emîr Pâdişah, *Teyşîrü't-Tahrîr*, 3/287.

⁴⁴ Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2577; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3185.

⁴⁵ Mâide 5/90-91.

nebîzi hatta sarhoş edici bütün içkiler, hakkında nas bulunan şaraba doğrudan kıyas edilmelidir.⁴⁶

Bu görüş sahiplerinin çoğunluğu gereksiz bir uzatma olması nedeniyle ikinci kıyası hiçbir şekilde câiz görmezken, bu görüşü savunanlar arasında bazı durumlarda bunu câiz görenler de vardır.⁴⁷ Hanefî usulcü Emîr Pâdişah (ö. 987/1579) bu kanaatte olan usulcülerdendir. Onun ifadesine göre müctehid ilk kıyasın aslını bilemediği takdirde, ikinci kıyasın aslına dayanarak karşılaşılan yeni meselenin hükmünü tespit etmiş olabilir. Bu durumda ikinci kıyasın gereksiz olduğu şeklinde bir itiraz ileri sürülemez.⁴⁸ Ancak bu görüşün taraftarları arasındaki bu ihtilaf, esasa ilişkin bir ihtilaf değil, tamamen lafzî bir ihtilafıdır. Çünkü ikinci kıyası câiz görmeyenler, onun sonucunda tespit edilen hükmün geçersiz olduğunu ifade etmemektedirler. Onlar buna sadece gereksiz bir uzatma olması nedeniyle karşı çıkmaktadırlar.⁴⁹

Şâfiî usulcü Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370) ise, ikinci kıyası hiçbir şekilde câiz görmeyen cumhurun görüşünün, ilk kıyasta fer' ve ikinci kıyasta asıl olanın dikkate alınmasında bir fayda bulunmadığı zaman geçerli olacağı kanaatindedir.⁵⁰ Buna göre ikinci fer'in doğrudan hakkında nas bulunan asla değil de, hükmü kıyas yoluyla sabit olan asla kıyas edilmesinde bir fayda bulunuyorsa, bu fer'in hükmünün ona kıyasla belirlenmesi men edilmemelidir. İkinci kıyasa başvurmak ancak bir fayda bulunmaması halinde gereksizdir. Nitekim ribevî mallardan olup olmadığı hususunda önce ayvanın elmaya, sonra da elmanın buğdaya kıyas edilmesi örneğinde bu durum vardır. Burada ayvanın doğrudan buğdaya değil de, önce elmaya kıyas edilmesinde herhangi bir fikhî fayda mevcut değildir.⁵¹

Sübki, fer'in fer'e kıyasını mutlak olarak reddeden görüşe karşı kanaatini bir örnek üzerinden şu şekilde savunur: Bazı fer'ler hakkında asıllarına kıyasla sabit olan hükümler, asıllarına göre daha açıktır veya onlar bu hükümlere asıllarından daha layıktır. Böyle durumlarda tartışma konusu olan fer'in, hakkında nas veya icmâ bulunan ilk asla kıyas edilmesi ilk anda yadırganır. Örneğin, “*Elma kuru üzümüne kıyasen ribevîdir. Kuru üzüm hurmaya kıyasen ribevîdir. Hurma pirince kıyasen ribevîdir. Pirinç buğdaya kıyasen ribevîdir.*” denilmesi mümkündür. Ancak burada elma

⁴⁶ Muhammed Mustafa Şelebi, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*, 212.

⁴⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/93-94; Şîrâzî, *el-Lüma'*, 214; Tâceddin es-Sübki, *Cem'ül-cevâmi' fi usûli'l-fikh* (Zerkeşî'nin *Teşnîfü'l-mesâmi'*'i içinde), thk. Seyyid Abdülaziz-Abdullah Rebi' (Kahire: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998), 180; a.mlf. *Ref'ü'l-hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999), 4/161-162; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, 2/303; Leknevî, *Fevâihü'r-rahamût*, 2/303.

⁴⁸ Emîr Pâdişah, *Teyisîrü'l-Tahrîr*, 3/287.

⁴⁹ Emîr Pâdişah, *Teyisîrü'l-Tahrîr*, 3/287.

⁵⁰ Sübki, *Cem'ül-cevâmi'*, 180; a.mlf. *Ref'ü'l-hâcib*, 4/161.

⁵¹ Sübki, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/161.

kuru üzümüne kıyas edilirken illet olarak yiyecek maddesi olma, kuru üzüm hurmaya kıyas edilirken yiyecek maddesi olma ve hacmen ölçülebilir olma, hurma pirince kıyas edilirken yiyecek maddesi olma, hacmen ölçülebilir olma ve depolanıp saklanabilen gıda maddesi olma, pirinç buğdaya kıyas edilirken yiyecek maddesi olma, hacmen ölçülebilir olma ve genellikle depolanabilip saklanabilen gıda maddesi olma özelliği kastedilmiş olmalıdır. Burada ilk başta elma buğdaya kıyas edilerek tedrici bir yol izlenmeseydi, yiyecek maddesi olma özelliğini illet olarak kabul etmeyi engelleyen bir durum kaçınılmaz olur ve böylece kuru üzüm ile hurma arasındaki illet, hacmen ölçülebilir olma şeklinde olurdu. Bu örneklerde illetin sadece yiyecek maddesi olma özelliği sabit olduğundan, hacmen ölçülebilir olma ve depolanıp saklanabilen gıda maddesi olma özellikleri, sebr ve taksim yöntemiyle illet olmaktan çıkarılır. Buna karşın elmanın ayvaya, ayvanın karpuzla, karpuzun buğdaya kıyasen ribevî mallardan olduğunun tespitinde ikinci kıyas işlemi gereksiz bir uzatmadır. Çünkü ayva, karpuz ve elmanın buğdaya nispeti birdir. Hacmen ölçülebilir olma ve depolanıp saklanabilen gıda maddesi olma özellikleri bunların hiçbirisinde mevcut değildir.⁵²

1.2. İki Kıyasta İletin Farklı Olması

Tartışma konusu olan ikinci fer' ve yakın asıl (ilk fer') arasındaki illet ile yakın ve uzak asıl arasındaki illet farklı ise, illet birliği meydana gelmediğinden bu fer'in yakın asla kıyası geçersizdir.

Meselâ ribevî mallardan olup olmadığının tespiti hususunda önce pirincin buğdaya, sonra da nilüferin pirince kıyasında bu durum vardır. Burada buğday, hükmü nas ile sabit olan uzak asıldır ve illeti Şâfîiler'e göre yiyecek maddesi olmasıdır. Pirinç aynı illetle buğdaya kıyas edilmiştir. Daha sonra pirinçten yetiştirme sürecinde sürekli su isteyen bir bitki olması illeti çıkarılarak nilüfer ona kıyas edilmiştir. Nilüferin bu illetle pirince kıyas edilmesi, hem aslının illeti dışında bir illetle fer'i aslına ilhak etmek olduğu⁵³ hem de şâriin itibar etmediği bir illetle kıyas olduğu için câiz değildir.

İki kıyasta illetin hem aynı hem de farklı olmasına aynı mesele üzerinde şu şekilde bir örnek verilmiştir: Abdestte niyet şarttır. Çünkü abdest teyemmüm gibi bir ibadettir. Teyemmümde niyet şarttır. Çünkü teyemmüm de namaz gibi bir ibadettir. Namazda ise niyet şarttır. Burada illet birliği vardır. İletlerin farklılaşması ise şu şekildedir: Abdestte niyet şarttır. Çünkü abdest teyemmüm gibi bir taharettir. Teyemmümde niyet şarttır. Çünkü teyemmüm de namaz gibi bir ibadettir.⁵⁴

⁵² Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/161-162.

⁵³ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 214-215; aynı mlf., *Şerhu'l-Lüma'*, 2/831.

⁵⁴ Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/160; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/635-636.

Hakkında nas bulunan şaraba kıyasla konyağın haram kılınmış olduğu sonucuna ulaşır konyakta yer alan başka bir illet dolayısıyla başka şeylerin konyağa kıyasla haram olduğunun söylenmesinde de aynı durum vardır. Çünkü konyağa kıyas edilmek istenen şeyin incelenmesi ve şarabın haram kılınmasındaki illet olan sarhoş edicilik özelliğinin onda bulunması durumunda, ona da şaraba kıyasla haramlık hükmünün verilmesi gerekir. Fakat kendisinde şarabın haram kılınmasının illeti bulunmayan başka bir madde, bu illet dışındaki başka bir özelliğine binaen konyağa benzetilerek haram kılınmaz.⁵⁵

Bu görüş sahipleri, illetlerin farklı olması halinde, hem iddialarını temellendirmek hem de karşı görüş sahiplerinin delillerini çürütmek için şunları söylemişlerdir:

* İlk fer' yani yakın asıl hakkındaki hüküm, hakkında nas veya icmâ bulunan uzak asıl ile aralarındaki illet birliği sebebiyle sabit olmuştur. Bu illet ikinci fer'de mevcut değildir. Bu durumda ikinci fer'in hükmü, aslı olan ilk fer'den istinbât edilen başka bir illetle sabit olmaktadır. Bu illet ise, ilk fer'in hükmünün sabit olduğu illet değildir. Bu durumda aralarında illet birliği bulunmadığından ikinci fer'in yakın asla kıyası, kıyas mea'l-fârik olur.⁵⁶

* İkinci fer'in hükmünün, bu fer'in aslı olan yakın aslın hükmünün sabit olduğu illet ile sabit olması gereklidir. Yakın asıl hakkındaki hüküm ise, başka bir illetle sabit olmuştur. Bu illet, uzak asıldan yani hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asıldan istinbât edilen illettir. Şâriin itibar ettiği illet sadece budur, şâri diğer illetlere itibar etmemiştir. Şâriin itibar ettiği illetten başka bir illetle hükmün fer'e geçirilmesi ise câiz değildir.⁵⁷

⁵⁵ Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 139-140.

⁵⁶ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/94; Şîrâzî, *et-Tebîrî fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Hayto (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1980), 451; aynı mlf., *el-Lüma'*, 215; aynı mlf. *Şerhu'l-Lüma'*, 2/831; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 2/136-137; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/444; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 3/877-878; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, 2/1035-1036; Tâceddin el-Urmevî, *Kitâbü'l-Hâsil mine'l-Mahsûl*, thk. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî (Bingazi: Câmîatü Karyunus, 1994), 2/954-955; Beydâvî, *el-Minhâc*, 512; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3185-3186; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/548; Çarperdi, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, 2/969; Adudüddin el-Îcî, *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ*, 292; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 3/1198; Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*, 4/159; aynı mlf., *el-İbhâc*, 6/2576-2577; Teftâzânî, *el-Telvîh*, 2/132; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîd*, 5/84; aynı mlf., *Teşîfî'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî' (Kahire: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998), 177-178; Emîr Pâdişah, *Tey-sîrû't-Tahrîr*, 3/287-288; Bihârî, *Müsellemlü's-sübût*, 2/303; Leknevî, *Fevâihü'r-rahâmût*, 2/303; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/134; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/635; Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 139-140; M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 226.

⁵⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 3/877-878; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/179; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, 2/1035-1036; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3186; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/548-549; Çarperdi, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, 2/969; Sübkî, *Ref'ü'l-hâcib*,

* İlk fer'den, hükmünün sabit olduğu illetten başka bir illet istinbât edilmesi halinde, bu fer'de, birbirinden farklı iki illetin varlığı söz konusu olmaktadır. Bir hükmün istinbât edilmiş iki farklı illetle ta'lil edilmesi ise câiz değildir. Bu nedenle ikinci fer'in, hükmü kıyas ile sabit olan yakın asıldan istinbât edilecek farklı bir illetle ona kıyas edilmesi geçersizdir. Esasında bu görüş sahipleri ile karşı görüş sahipleri arasında ihtilafın en temel sebeplerinden birisi, bir hükmün birbirinden farklı istinbât edilmiş iki illetle ta'lil edilmesi meselesidir.⁵⁸ Ayrıca bir hükmün iki illetle ta'lil edilmesi câiz olsa bile, bu husus bu meselede söz konusu edilemez. Çünkü az önce ifade ettiğimiz gibi şâriin itibar ettiği illet, sadece hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asıldaki illettir. Bu asla kıyas ile hükmü sabit olan fer'den istinbât edilecek diğer illetlere şâri itibar etmemiştir. Bir hükümde yer alan birden fazla illetin itibara alınması ancak şâriin itibar etmesiyle mümkün olur.⁵⁹ Bu nedenle karşı görüş sahiplerinin, ribevî mallardan olup olmadığı hususunda şekeri buğdaya, kurşunu da şekerle kıyas etmeleri yerinde değildir. Şöyle ki onlar, Şâfi mezhebinin görüşüne uygun olarak şekeri yiyecek maddesi olması illetiyle buğdaya kıyas etmişler, sonra da şeker hakkında sabit olan hükmün illetini, miktarı tartılarak belirlenen misli mal diye belirlemişler ve bu illete dayanarak kurşunu ona kıyas etmişlerdir. Bunu yapmakla şeker hakkındaki illetin yiyecek maddesi olması dışına çıkmışlardır.⁶⁰

* Yakın asıl hakkındaki hüküm ancak uzak asıldaki illet vasıtasıyla sabit olur. Yakın asılın hükmü bu illetle sabit olduğuna göre, onun kendisine kıyas edilerek hükmü tespit edilmeye çalışılan ikinci fer'de bulunan illetle ta'lil edilmesi imkânsız olur. Çünkü yeni illet ancak yakın asıl hakkındaki hükmün başka bir illetle sabit olduğu bilindikten sonra bilinir. Bu durumda ikinci illetin hükmün konulmasında herhangi bir tesiri olmaz ve hükmün onunla ta'lil edilmesi geçersiz olur.⁶¹

* Bu şekilde yapılan bir kıyas, fer' ve aslı, illet ve delil olmaksızın bir araya getirmektir.⁶² Bu durum ikinci fer'e üçüncü, üçüncü fer'e dördüncü, dördüncü fer'e beşinci fer'in... benzetilmesine götürür. Nihayet durum

4/159; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/635; Ömer Mevlûd Abdülhamîd, *Hücciyetü'l-kıyâs fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî* (Bingazi: Menşûrâti Câmîati Karyunus, 1988), 100.

⁵⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/360; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/180; Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvaz (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 6/617; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3186; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/85.

⁵⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/179.

⁶⁰ Şîrâzî, *et-Tebîrâ*, 451.

⁶¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/360; Hindî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 7/3186; İsfahânî, *el-Kâşif*, 6/617-618.

⁶² Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/831; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 3/672.

öyle bir noktaya gelir ki, bu yolla elde edilen son hüküm ile ilk hüküm arasında hiçbir benzerlik kalmaz. Bu bir çakıl taşı alıp buna benzeyeni, sonra bu ikinciye benzeyeni, sonra bu üçüncüye benzeyeni almak gibidir. Bu böyle devam ettiği takdirde alınan onuncu taş ile ilk taş arasında hiçbir benzerlik bulunmaz. Çünkü aralarındaki farklar toplanınca ciddi bir farklılık ortaya çıkar.⁶³

* Hüküm kıyas ile sabit olan fer'e kıyası câiz görenler, asıl ve fer'in delillerinin aynı olmasını şart koşmadıkları gibi, illetlerinin de aynı olmasını şart koşmazlar. Çünkü asıl hakkındaki hüküm nas veya icmâ yoluyla, fer' hakkındaki hüküm ise kıyas yoluyla sabit olur. Buna binaen onlara göre, delillerinde olduğu gibi asıl hakkındaki hükmün bir illet, fer' hakkındaki hükmün başka bir illetle sabit olması câizdir. Ancak bu delil de isabetli değildir. Çünkü kıyas, illet vasıtasıyla hükümde eşitliği sağlamaktır. Bu tür bir kıyas işleminde illette eşitlik yoktur. Ancak delilde eşitlik şart değildir. Delil, hükme delalet eden emaredir. Asıl ve fer' hakkında iki farklı emare konulması mümkündür. Bununla birlikte şöyle demek de mümkündür: Asıl ve fer' hakkındaki hüküm asıl hakkındaki nas veya icmâ ile sabittir. Kıyas ancak fer'in nas veya icmâın kapsamına girdiğini ve ona dâhil olduğunu açığa çıkarır. Bu durumda delilde de eşitlik meydana gelmiş olur.⁶⁴

2. Hüküm Kıyas İle Sabit Olan Fer'in Başka Bir Kıyasta Asıl Olabileceği Görüşü

Bu görüşe göre, bir fer'in hükmü bir asıl üzerine kıyas yoluyla sabit olduğunda bu fer', hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asıl gibi bizatihi asıl olur. Böylelikle bu fer'den, bu fer'in hükmünü tespitite dikkate alınan illetten başka bir illet istinbât edilmesi ve bu illet vasıtasıyla ona kıyas yapılması câiz olur.⁶⁵

Mu'tezilî-Hanefî hukukçu Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 369/979-80),⁶⁶ ilk görüşünde Şâfiîler'den Şîrâzî,⁶⁷ Mâlikîler'den Bâcî (ö. 474/1081),⁶⁸ İbn Rüşd el-Ced (ö. 520/1126),⁶⁹ Tilimsânî (ö. 690/1291;⁷⁰ Hanbelîler'den bir

⁶³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 3/672.

⁶⁴ Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, 2/303; Ömer Mevlûd Abdülhamîd, *Hücciyetü'l-kıyâs*, 100-101.

⁶⁵ Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*, thk. Abdülmecid Türkî (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1986), 641; Şîrâzî, *et-Tebîr*, 450; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/443-444; Ebû'l-Vefâ İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Abdümuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 5/348-349.

⁶⁶ Şîrâzî, *et-Tebîr*, 450; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/178.

⁶⁷ Şîrâzî, *et-Tebîr*, 450-451.

⁶⁸ Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, 641-643.

⁶⁹ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 1/38-39.

⁷⁰ İbrâhim b. Ebû Bekir et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû' ale'l-usûl*, thk.

görüşüne göre Ebû Ya'lâ el-Ferrâ,⁷¹ bir görüşünde Kelvezânî,⁷² İbn Akîl (ö. 513/1119)⁷³ ve delalet kıyası olması halinde Mecdüddin İbn Teymiyye⁷⁴ bu görüştedir.

Mâlikî usulcü İbn Rüşd el-Ced'in ifadesine göre, İmam Mâlik (ö. 179/795) ve ashâbının görüşü de budur. Onlar kıyasın sadece Kitap, Sünnet ve icmâdan oluşan üç asıl ile sabit olan hükümler üzerine bina edilmediği hususunda ittifak etmiştir. Onlara göre bu üç kaynaktan istinbât yoluyla sabit olan hükümler üzerine de kıyas yapılabilir.⁷⁵ Nitekim İmam Mâlik, hükmünü aradığı fer'i hamledeceği bir nas bulamadığı zaman, sahabenin kıyas yoluyla çözüme kavuşturduğu meseleleri asıl kabul ederek onlar üzerine kıyas yapmıştır.⁷⁶

Bu görüş sahiplerinin iddialarını ve kendilerine yapılan itirazlara cevaplarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

* Bu şekilde bir kıyas işleminin yapılamayacağını söyleyenler şöyle demektedirler: İlk fer' hakkındaki hükmün sabit olduğu illet, asıldan çıkarılan illettir ve fer' bu illet vasıtasıyla ona kıyas edilmiştir. Bu illet yani ilk fer'de hükmün sabit olduğu illet, ikinci fer'de mevcut değildir. İlet birliği olmadığından bu şekilde bir kıyas işlemi yapmak câiz değildir. Ancak bu itiraz yerinde değildir. Çünkü hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asılda mevcut olan ve ilk fer'in ona kıyas edilmesi sırasında dikkate alınan illetin ikinci fer'de bulunmaması, ikinci fer'in ilk fer'e kıyas edilmesine mani değildir. Yani aralarında illet birliği bulunması şart değildir. Asıl ve fer'in delilleri nasıl birbirinden farklı oluyorsa, fer' hakkındaki hükmün bir illetle, asıl hakkındaki hükmün başka bir illetle sabit olması da câizdir. Nitekim asıl hakkında hükmün sabit olduğu nas, bu nassa kıyas edilen ilk fer' hakkında mevcut değildir. Şöyle ki asıl ve fer'in sabit oldukları deliller farklıdır. Asıl, nas veya icmâ delili ile sabit iken, fer' kıyas deliliyle sabit olmuştur. Ancak bu durum ona kıyas edilmesine mani teşkil etmemiştir. Burada da aynı durum vardır. Bu nedenle ikinci fer'de, ilk fer'in hükmünün sabit olduğu illetin bulunmaması ve ikinci fer'in ona başka bir illetle kıyas edilmesi câizdir.⁷⁷ Diğer görüş sahipleri yukarıda da ifade edildiği üzere

Muhammed Ali Ferkûs (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye-Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1419/1998), 668-671.

⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübârekî (Riyad: t.y.), 4/1322; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 353; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 3/1196-1199; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/24-25.

⁷² Kelvezânî, *et-Temhid*, 3/443-444.

⁷³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/348-350.

⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 354.

⁷⁵ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/38-39.

⁷⁶ M. Ebû Zehre, *Mâlik*, 317.

⁷⁷ Şîrâzî, *et-Tefsîr*, 451; Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl*, 642; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/349; Hannân Yûnus Muhammed el-Kadîmât, *Dirâsât fi'l-kıyâsi'l-usûli* (Ammân: Darü'n-Nefâis,

buna şu şekilde cevap vermişlerdir: İlette eşitlik aranır ama delilde eşitlik şart değildir. Nitekim aslın hükmü nas veya icmâ ile sabit olurken, fer'in hükmü kıyas yoluyla sabit olmuştur. Bununla birlikte kıyasın, fer'in nas veya icmâ kapsamına girdiğini açığa çıkaran (muzhir) niteliğini göz önüne alırsak delilde de eşitlik meydana gelmiş olur.⁷⁸

* Delil, ikinci illetin hükmün illeti olduğunu gösterdiğinde ilk illet gibi onun da bir illet oluşunu kabul etmek gerekir.⁷⁹ Buna diğer görüş sahiplerinin yukarıda ifade edilen şu sözleri cevap teşkil eder: Tartışma konusu fer' hakkındaki hüküm, aslı olan ilk fer'den istinbât edilen bir illetle sabit olmuştur. Aslının hükmü ise, başka bir illetle sabit olmuştur. O illet, hakkında nas veya icmâ bulunan asıldan çıkarılan illettir. Şâriin itibar ettiği illet budur, şâri diğer illete itibar etmemiştir. Hükmün şâriin itibara almadığı bir illetle geçirilmesi ise câiz değildir. Ayrıca bu bir hükmün iki farklı illetle ta'lîl edilmesidir. Bu da mümkün değildir.⁸⁰

* Hükmü kıyas ile sabit olan asıldan istinbât edilen ama o aslın hükmünün sabit olduğu illetten başka olan bir illetle yeni bir fer'in ona kıyas edilmesinin câiz olup olmadığı hususundaki ihtilafın en esaslı sebeplerinden birisi, yukarıda da ifade edildiği üzere bir hükmün iki illetle ta'lîl edilmesine cevaz verilip verilmeyeceğidir. Bir hükmün iki illetle ta'lîl edilmesine cevaz vermeyenler, hükmü kıyas ile sabit olan fer'den istinbât edilecek yeni bir illetle o fer'e kıyas yapılmasını da câiz görmezler. Bu görüş sahipleri ise, bunu câiz görürler.⁸¹ Az önce de ifade ettiğimiz gibi, hükmün iki illetle ta'lîl edilmesine cevaz vermeyenlerin bu görüş sahiplerine yönelttikleri eleştirilerden birisi de, ribevî mallardan sayılıp sayılmayacağı hususunda yiyecek maddesi olması illetiyle şekerin buğdaya kıyas edilmesi, sonra da şekerin miktarı tartılarak belirlenen misli mal diye ta'lîl edilerek kurşunun ona kıyas edilmesi meselesi idi. Onlara göre şekerin hükmü hakkındaki ikinci ta'lîl işlemiyle şekerin illetinin yiyecek maddesi olması terk edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre bir şey hakkındaki hükmün iki illetle ta'lîl edilmesi câiz olduğundan, şekerin yeni bir illetle ta'lîl edilmesi câizdir.⁸²

* Bu görüşün temellendirilmesinde Mâlikî usulcü İbn Rüşd el-Ced'in ayrı bir yeri vardır. O, bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade eder: Fer'in hükmü sabit olduğunda o fer' asıl olur ve ondan istinbât edilen başka bir illetle ona kıyas yapılması câiz olur. İkinci fer' hakkında da hüküm sabit

1425/2005), 67.

⁷⁸ Leknevî, *Fevâitü'r-rahamût*, 2/303; Ömer Mevlûd Abdülhamîd, *Hücciyeytü'l-kıyâs*, 100-101; Hannân Yûnus, *Dirâsât fi'l-kıyâsi'l-usûlî*, 67.

⁷⁹ Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl*, 642-643.

⁸⁰ Hannân Yûnus, *Dirâsât fi'l-kıyâsi'l-usûlî*, 67.

⁸¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 5/94; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 5/84.

⁸² Şîrâzî, *et-Tebîr*, 451; aynı mlf., *Şerhu'l-Lüma'*, 2/832; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/350.

olduktan sonra o da asıl olur ve ondan istinbât edilen yeni bir illetle başka bir fer' de ona kıyas edilebilir. Bu fer' de hakkında hüküm sabit olduğundan asıl olur ve başka bir illetle ona da kıyas edilmesi câiz olur. Durum sonsuza kadar bu şekilde devam edip gidebilir.⁸³

İbn Rüşd el-Ced'e göre, sadece Kitap, Sünnet ve icmâ üzerine kıyas yapılmasını câiz görüp hükmü kıyas ile sabit olan meselelerin birer fer' olduklarını ve fer'lerin asıl kılınarak kendilerine kıyas yapılmalarının câiz olmadığını söyleyenler apaçık bir hata içindedirler. Çünkü Kitap, Sünnet ve icmâ fihhın asıl delilleridir. Kıyas öncelikle bunlara yapılır. Bunlardan istinbât edilen üzerine kıyas yapılması ancak bunlara kıyas yapılmasının imkânsız olmasından sonra sahihtir. Bazen yeni bir mesele (nâzile) ortaya çıkar ve bu mesele hakkında Kitap, Sünnet veya icmâda bir nas veya bunların herhangi birisinde hükmü açıklanan bir meselenin hükmünü yeni meydana gelen meseleyle vermek için her iki mesele arasında illet birliği bulunmaz. Bununla birlikte bu illet, hükmü bu üç delilden istinbât edilende veya onlardan istinbât edilenden edilende bulunur. Bu durumlarda bunlara kıyas yapılması câiz olur.⁸⁴

İbn Rüşd el-Ced, aklî ilimlerle naklî ilimler arasında bir bağ ve benzerlik kurarak iddiasını temellendirmeye şu şekilde devam eder: Hükmü kıyas ile sabit olan asıl üzerine kıyas yapmak, buna karşı çıkanlar olsa da işin özünde doğru bir yoldur. Çünkü zaruri olanı bilmek aklî ilimlerde asıl olduğu gibi Kitap, Sünnet ve icmâ da şer'î hükümlerde asıldır. Şöyle ki aklî ilim zaruri olan bilgi üzerine veya zaruri olan bilgi üzerine bina edilen üzerine bina edilir. Durum bu şekilde yakından uzağa doğru tertip içinde herhangi bir sayı sınırlaması olmaksızın sonsuza dek sürüp gidebilir. Bir bilginin kendisine yakın olana kıyas edilmesi imkânı varken uzak olana kıyas edilmesi sahih değildir. Aklî ilimlerde olduğu gibi şer'î ilimler de Kitap, Sünnet ve icmâ üzerine veya sahih bir şekilde onlar üzerine bina edilen üzerine veya onlar üzerine bina edilen üzerine bina edilir. Durum bu şekilde yakından uzağa doğru tertip ve intizam içinde sonsuza dek devam edebilir. Yakın olan bilginin kendisine yakın olan kıyas imkânı varken uzak olana kıyas edilmesi sahih olmaz. İbn Rüşd el-Ced meseleyi bir örnek üzerinden şu şekilde izah eder: Ben kendimi zaruri olarak biliyorum. Bunu zaruri olarak bildiğimde yaratılmış mı yoksa kadim mi olduğum hakkında düşünüyorum. Düşünme sonucunda anlıyorum ki ben yaratılmış bir varlığım. Kendi varlığımı bilmezden önce bu şekilde düşünmem doğru değildir. Yaratılmış olduğumu bilmem, zaruri olanı bilme üzerine bina edilmiş nazarî bir bilgidir. Yaratıldığımı bildiğimde yaratıcımın olup olmadığı üzerine düşündüm ve benim bir yaratıcım olduğunu bildim. Bir yaratıcım olduğunu bilmem, zaruri bilgi üzerine dayanan nazarî bilginin

⁸³ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, 1/38.

⁸⁴ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, 1/38.

üzerine dayanan nazari bir bilgidir. Benim bir yaratıcımın olduğunu bildiğimde yaratıcımın kadim mi yoksa yaratılmış mı olduğu hususunda düşündüm ve düşünme yoluyla onun kadim olduğunu ve onun âlemlerin Rabb'i olan Allah olduğunu bildim. Onun kadim olduğunu bilmem nazari bilgi üzerine dayanan nazari bir bilgidir. O bilgi de benim bir yaratıcımın olmasıdır. Bir yaratıcımın olduğunu bilmem nazari bilgiye dayanmaktadır ki, o da hadis olduğumu bilmemdir. Hadis olduğumu bilmem zaruri bilgiye dayanmaktadır. O da kendi varlığını bilmemdir.⁸⁵

İbn Rüşd el-Ced'in sözlerinden anlaşıldığına göre, fikhî tetkikler de aklî tetkikler gibidir. Kitap, Sünnet ve icmâ, fikhın asıllarından olduğu hususunda ihtilaf edilmeyen zaruri asıllardır. Sonra hükmü bu yollarla sabit olan şeye en yakın olanı kıyas edilir, sonra yakın olana yakın olan kıyas edilir. Durum bu şekilde devam eder. Böylece fıkıh, kesintisiz olarak benzerin benzerine ilhak edilmesi suretiyle meselelerin birbirlerine yaklaştırılması ve aralarında bağ kurulması üzerine yolculuğunu sürdürür.⁸⁶

İbn Rüşd el-Ced'in açıklamalarından Kur'ân, Sünnet ve icmâdan alınmış olan asıl bilinemediği takdirde kıyasla sabit olan fer' üzerine kıyas yapılmasının mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir. Bunun izahının şu şekilde olması mümkündür: Nasların toplamından elde edilen kaideler vardır. Bu kaideler belli naslara dayanmasa da, gerçek ve sabit hükümleri ifade ederler. Bu nedenle bu kaideler de kıyas için asıl teşkil ederler. Bunların dayandıkları asıllar bilinmese de, bunlar şer'î kaideler haline geldiklerinden kıyas için asıl olabilirler.⁸⁷

Hükmü kıyas yoluyla sabit olan fer'in asıl kabul edilerek ona kıyasla yeni fer'ler hakkında hüküm tespiti hususunda diğer mezheplere nazaran Mâlikî mezhebinin özel bir konumu vardır. Nitekim Mâlikî kaynaklarında, hükmü kıyas ile sabit olan fer'ler üzerine fer'lerin kıyas edildiğine dair çok sayıda örnek vardır.⁸⁸ Aşağıda zikredileceği üzere, hükmü kıyas ile sabit olan fer'in başka bir kıyas işlemiyle asıl kabul edilmesinin bir takım faydalarının bulunduğu açıktır. Ancak bunun Mâlikî fikhında çokça yapılmış olması onu birbirine kıyas yapılan cüz'î fer'ler haline getirmiştir. Bu durum onu Hanefî fikhında olduğu gibi illeti küllî ve kapsamlı hale getirmemiştir. Hanefiler illetleri küllî kaide mesabesinde kapsamlı ve geçişli (müteaddî) yapmışlardır. Böylece bu illetlerin gerçekleştiği her fer'de, onlarla ta'lîl edilen hükümler sabit hale gelmiştir. Onlardaki farazi meselelerin çokluğu, illetin farazi fer'lerin çoğuna tatbikine sebep olmuştur. Bu durumda Hanefiler'de bütün fer'ler asla kıyas edilmiş olur

⁸⁵ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/39.

⁸⁶ M. Ebû Zehre, *Mâlik: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh* (Kahire: Mektebetü'l-Enclü el-Mısıriyye, t.y.), 317.

⁸⁷ M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 226.

⁸⁸ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/38-39.

ve fer'in fer'e kıyası söz konusu olmaz. Hatta hükümlerinin doğrudan asıldan istinbât edilmeleri hususunda hepsi eşit olmuş olur. Binaenaleyh Hanefiler'in kıyası küllîdir, Mâlikîler'in kıyası ise cüz'îdir.⁸⁹ Mâlikîler'in bu görüşe meyletmelerinde onların maslahat-ı mürsele hakkındaki görüşleri etkili olmuşa benzemektedir.⁹⁰

3. Değerlendirme

Hükmü kıyas yoluyla sabit olan bir fer'in, yeni bir kıyas işleminde asıl kabul edilerek ona kıyas yoluyla ikinci bir fer' hakkında hüküm tesis edilip edilemeyeceği hususu, illet merkezli olarak usulcüler tarafından tartışılmıştır. Usulcülerin görüşleri incelendiğinde görülecektir ki, bunu câiz görmeyen çoğunluğun görüşü daha isabetlidir. Zira hükmü nas veya icmâ ile sabit olanın asıl kabul edildiği ilk kıyas işlemi ile hükmü kıyas yoluyla sabit olan fer'in asıl kabul edildiği ikinci kıyas işleminde illetler aynı ise, ikinci kıyas işlemi genellikle gereksiz bir uzatma olmaktan öteye geçmez. Çünkü ikinci fer'in doğrudan uzak asla kıyas edilmesi mümkündür. Bu husustaki esas ihtilaf mevzuu, iki kıyasta illetin farklı olmasıdır. Şöyle ki ilk kıyasta illet, hakkında nas veya icmâ bulunan asıldan istinbât edilen illettir ve ilk fer', bu illet vasıtasıyla asla kıyas edilmiştir. İkinci kıyas işleminde ise, bu fer' asıl kabul edilmekte ama bu fer'den başka bir illet istinbât edilerek ikinci bir fer' ona kıyas edilmektedir. Bu durumda ilk kıyas işleminde fer', ikinci kıyas işleminde ise asıl olan ilk fer' hakkında iki illet söz konusu olmaktadır. Birincisi kendisinin de hükmünün sabit olduğu illet, ikincisi ise kendisinden çıkarılan ve ikinci fer'in kıyas edilmesinde dikkate alınan illettir. Birinci illete şâriin itibarı söz konusudur. Zira hakkında nas bulunan aslın hükmü, şâri tarafından o illete binâen konulmuştur. İlk fer' de bu illet vasıtasıyla ona kıyas edilmiştir. Bu fer' hakkındaki hükmün illeti de bu olmaktadır. Dolayısıyla bu fer'den çıkarılacak yeni bir illete dair, şâriin herhangi bir itibarı söz konusu olmamaktadır. Ayrıca ilk fer'in, fer' iken illeti ile asıl kabul edildiği zaman ki illeti birbirinden farklı olmaktadır. Aynı hükmün birbirinden bağımsız iki farklı illetle ta'lil edilmesi ise câiz değildir. Hâsılı ilk fer' ile ona kıyasen hükmü tespit edilmeye çalışılan ikinci fer' arasında illet birliği bulunmadığından yapılan ikinci kıyas işlemi geçersizdir. Buna kapı aralanması halinde kıyaslar teselsül edecek ve bir aşamadan sonra hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asla dayanarak hükümleri tespit edilen ama bu asılla arasında benzerlik bulunmayan fer'ler ortaya çıkacaktır.

⁸⁹ M. Ebû Zehre, *Mâlik*, 317-318. Mâlikî nevâzil fıkhdında fûrûun fûrûâ tahrîci meselesi için bk. Alhusein Musbah Omran Muftah, "Malikî Nevazil Fıkhdında Furûun Furûâ Tahrîci", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Haziran 2019); 174-198.

⁹⁰ M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 226.

Usulcülerin büyük çoğunluğu hükmü kıyas ile sabit olan fer'e kıyas yapılmasına karşı çıkmış olsa da, bunun bazı pratik faydaları da vardır. Bu faydaları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Hükmü kıyas ile sabit olan bir fer'in başka bir kıyas işleminde asıl kabul edilerek ondan çıkarılacak yeni bir illetle yeni bir fer'in hükmünün tespit edilmesi ve bunun zincirleme bir şekilde devam ettirilmesi kıyasın sahasını genişletir ve birçok fikhî meselenin hükmünün kıyas yoluyla çözüme kavuşturulmasına hizmet eder.

b. Bazen bir müctehid icthad faaliyeti yürütürken, hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asla muttali olmayabilir. Bununla birlikte bu asla kıyasla hükmü sabit olan fer'e ulaşmış ve bu fer'den, bu fer'in de hükmünün kendisiyle sabit olduğu aynı illeti istinbât ederek başka bir fer'i kıyas yapmış olabilir. Böylece müctehid, ilk kıyastaki aslı araştırma külfetine girmeden hükmü kıyas ile sabit olan fer'e kıyas yaparak icthad faaliyetini kolaylıkla yürütecektir.⁹¹

c. Hükmü kıyas ile sabit olan asla kıyas yapılması, mezhep içi fikhî istidlâl kaynağı olarak tahrîcin kapsamını genişletir. Çünkü kıyas tahrîc faaliyetinin öncelikli vasıtaları arasındadır.⁹² Bu durumda mezhep kaynaklarında hükmü kıyas yoluyla sabit olan fer'ler kendilerine kıyas yapılan asıllar halini alır. Böylece icthad ve tahrîc kendisine geniş bir alan bulur, hüküm vermek kolaylaşır, birçok meselenin hükmü bu yolla çözüme kavuşturularak fikh dairesi genişler.⁹³

SONUÇ

Şer'î deliller arasında Kitap, Sünnet ve icmâdan sonra dördüncü sırada yer alan kıyastan maksat, bu kaynaklarda yer alan meselelerin hükümlerini aralarındaki illet birliğine dayanarak bu kaynaklarda hükmü yer almayan meselelere taşımaktır. Kıyas konusunda usulcüler arasında meydana gelen ihtilaflardan birisi, hükmü kıyas ile sabit olan fer'in asıl kabul edilerek ona kıyasen başka fer'lerin hükümlerinin tespit edilmesinin mümkün olup olmadığıdır. Usulcülerin çoğunluğuna göre iki kıyasta illet aynı ise, ikinci kıyas işlemi gereksiz bir uzatma olmaktan öteye geçmez. İletler farklı ise, illet birliği kıyasın şartı olduğundan ikinci kıyas işlemi geçersizdir. Çünkü burada hükmü kıyas ile sabit olan fer'e kıyas yapılırken, bu fer'den onun hükmünü tespitite dikkate alınan illetten başka bir illet istinbât edilmekte ve yeni fer'in hükmü bu illet vasıtasıyla belirlenmektedir. Bu durumda aslın hükmü bir illetle, ona kıyasen hükmü belirlenen fer'in hükmü başka bir illetle sabit olmaktadır. İbn Rüşd el-Ced gibi usulcülerin azınlıkta kalan

⁹¹ M. Ebû Zehre, *Mâlik*, 317-318.

⁹² Tuncay Başoğlu, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/421.

⁹³ M. Ebû Zehre, *Mâlik*, 318.

kısmına göre, hükmü kıyas ile sabit olan bir fer'den yeni bir illet istinbât ederek diğer bir fer'i ona kıyas yapmak zincirleme bir şekilde mümkündür ve buna izin verilmesi, birçok fikhî meselenin, hükmü nas veya icmâ ile sabit olan asla dayanarak çözüme kavuşturulmasına hizmet edecektir. İlet merkezli olarak ortaya çıkan bu ihtilafta, usulcülerin çoğunluğunun kanaati daha isabetlidir.

Hükmü kıyas ile sabit olan fer'e kıyas yapılması câiz olmamakla birlikte, buna izin verilmesinin bazı pratik faydaları da yok değildir. Bu tür bir kıyasın özellikle mezhep içi fikhî istidlâl kaynağı olan tahrîcin sahasını genişletmede katkısı vardır. Çünkü kıyas, tahrîc faaliyetinin öncelikli vasıtaları arasında yer alır. Böylece müctehid, mezhep kaynaklarında kıyas yoluyla çözüme kavuşturulan meseleleri asıl kabul edecek ve bunlara kıyas yoluyla karşılaştığı fikhî meselelerin hükmünü tespit edecektir.

Çalışma boyunca ifade ettiğimiz üzere bu makalede ele aldığımız mesele, hakkında nas veya icmâ bulunan bir asla kıyas yoluyla hükmü sabit olan fer' üzerine kıyas yapılmasının câiz olup olmadığı meselesidir. Fakihlerin kıyas dışında şer'î bir delille hükmünü ortaya koydukları meselelere, illet birliği vasıtasıyla veya aralarındaki benzerliğe dayanarak yeni meselelerin kıyas yapılması hususu ise ayrı bir araştırmanın konusunu teşkil eder.

KAYNAKÇA

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrîlislâm el-Pezdevî*. 4 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.

Abdülvehhâb Hallâf. *İlmü usûli'l-fıkh*. Kuveyt: ed-Dârü'l-Kuveytiyye, 1388/1968.

Âmidî, Seyfeddin, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 cilt. Kahire: Matbaatü Muhammed, 1968.

Apaydın, H. Yunus. "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/529-539. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçîbî. *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1986.

Bahrülulûm el-Leknevî, Ebü'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî. *Fevâtihü'r-rahâmât fî şerhi Müsellemi's-sübût*. 2 cilt. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer.

Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Başoğlu, Tuncay. "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/420-422. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Said (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* (Abdulfettâh Ahmed Kutb ed-Dühmîsi *et-Tahkîkü'l-me'mûl li-minhâci'l-usûl ale'l-Minhâc'i* içinde). Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1422/2001.

Bihârî, Muhibbullâh b. Abdişşekûr. *Müsellemü's-sübût* (Bahrülulûm el-Leknevî'nin *Fevâtihü'r-rahamût'u* içinde). 2 cilt. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Büyük Ali Haydar Efendi. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Usûlü'l-fikh*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1414/1994.

Cündî, Ziyâüddîn Ebû'l-Mevedde (Ebû's-Safâ, Ebû'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *et-Tavzîh fî şerhi'l-Muhtasarı'l-fer'i li'bni'l-Hâcib*. 8 cilt. thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb. Kahire: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Türâs, 1429/2008.

Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf. *es-Sirâcü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ekrem b. Muhammed b. Hüseyin Özükan. Riyad: Dârü'l-Mi'râc'id-Devliyye, 1418/1998.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef. *el-Udde fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübârekî. Riyad: t.y.

Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Buhârî el-Mekkî. *Teysirü'l-Tahrîr*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350-1351/1931-1932.

Fahredden er-Râzî, *el-Mahsûl*. 6 cilt. thk. Tahâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. 4 cilt. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. Cidde: eş-Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvere li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, t.y.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Şifâü'l-galîl fî beyâni's-şebehe ve'l-muhîl ve mesâliki't-talîl*. thk. Hamd Kübeysî. Bağdad: Matbaatü İrşad, 1390/1971.

Hannân Yûnus Muhammed el-Kadîmât. *Dirâsât fî'l-kıyâsi'l-usûli*. Ammân: Darü'n-Nefâis, 1425/2005.

Hindî, Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Urmevî. *Nihâyetü'l-vüsûl fi dirâyeti'l-usûl*. 10 cilt. thk. Salih b. Süleyman Yusuf-Sa'd b. Salim es-Süveyh. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999.

İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ. Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî. *el-Vâzih fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Abdümühsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1424/2003.

İbn İmâmü'l-Kâmilîyye, Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Kâhirî. *Teyşîrü'l-vüsûl ilâ Minhâci'l-usûl*. thk. Abdülfettâh Ahmed Kutb ed-Dühmîsî. Kahire: el-Fârûkü'l-Hâdise, 2002.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *Ravzatü'n-nâzir ve cünneti'l-münâzir fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 3 cilt. thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Müflih, Şemseddin, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmîni. *Usûlü'l-fikh*. thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr (Mişkâtü'l-envâr fi usûli'l-Menâr)*. thk. Abdurrahman el-Behrâvî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât li-beyâni mâ iktedathü rüsûmü'l-Müdevvene mine'l-ahkâmi'ş-şer'iyât ve't-tahsilâtü'l-muhkemât li-ümmehâti mesâ'ilihe'l-müşkilât*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Teymiyye. *el-Müsevvede fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1983.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muhtasarü Münthe's-sûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. 2 cilt. thk. Nezîr Hamadû. Cezâir: Şeriketü'l-Cezâiriyyeti'l-Lübnâniyye-Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1427/2006.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *et-Tahrîr* (Emir Padişah'ın *Teyşîrü't-Tahrîr*'i içinde). Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1350-1351/1931-1932.

İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Ebû Bekr (Ebü'l-Beka) Takıyyüddîn

Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed ez-Zühaylî- Nezîh Hammâd. Riyad: Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, 1408/1987.

İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. 2 cilt. thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî. Mekke: Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, 1418-1419.

İcî, Adudüddin, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *Şerhu'l-Adud alâ Muhtasari'l-Müntehâ*. thk. Fâdî Nasîf-Târık Yahyâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

İsfahânî, Muhammed b. Mahmûd. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed. *el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvaz. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Bağdâdî. et-*Temhîd fî usûli'l-fikh*. 4 cilt. thk. Müfîd Muhammed Ebû Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrahim. Cidde: 1406/1985.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.

Merdâvî, Ali b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. et-*Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Muhammed es-Serrâh. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.

Muftah, Alhusein Musbah Omran. "Malikî Nevazil Fıkıhında Furûun Furûa Tahrîci". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Haziran 2019): 174-198.

Muhammed Ebû Zehre. *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*. çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1973.

Muhammed Ebû Zehre. *Mâlik: Hayâtühü ve asruhü-ârâühü ve fikhuh*. Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, t.y.

Molla Fenârî. *Füsûlü'l-bedâyi'*. İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1872.

Molla Hüsv. *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl* (İzmîrî'nin *Hâşiye*'si içinde). 2 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1890.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *el-Câmiü's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd.

Menârü'l-envâr (İbn Nüceym'in *Fethü'l-gaffâr*'ı içinde), thk. Abdurrahman el-Behrâvî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

Ömer Mevlûd Abdülhamîd. *Hücciyetü'l-kıyâs fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*. Bingazi: Menşûrâti Câmîati Karyunus, 1988.

Özsoy, İsmail "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.

Pezdevî, Ebü'l-Usr, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'l-Pezdevî* (Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı içinde). thk. Muhammed el-Mu'tasimbillâh el-Bağdâdî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.

Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh* (Teftâzânî'nin *el-Telvîh*'i içinde). 2 cilt. thk. Muhammed Adnan Derviş. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâtu'l-edille fî'l-usûl*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1999.

Sübkî, Tâceddin, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Cem'ül-cevâmi' fî usûli'l-fikh* (Zerkeşî'nin *Teşnîfü'l-mesâmi*'i içinde). thk. Seyyid Abdülaziz-Abdullah Rebî'. Kahire: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998.

Sübkî, Tâceddin. *Ref'ü'l-hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999.

Sübkî, Takıyyüddin, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm-Sübkî, Tâceddin. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî- Nureddîn Abdülcebbâr Sagîrî. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-türâs, 1424/2004.

Şa'bân Muhammed İsmâîl. *Dirâsât havle'l-icmâ' ve'l-kıyâs*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1431/2010.

Şahin, Osman - Koçak, Muhsin - Dalgın, Nihat. ed. Osman Şahin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Şelebî, Muhammed Mustafa. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tebîra fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan Hayto. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1980.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*. thk. Muhyiddîn Dîb Müstû-

Yûsuf Âlî Büdeyvî. Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib-Dârü İbn Kesîr, 1416/1995.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *Şerhu'l-Lüma' fi usûli'l-fikh*. 2 cilt. thk. Abdülmecid Türkî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh ilâ keşfi Hakâiki't-Tenkîh*. 2 cilt. thk. Muhammed Adnan Derviş. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998.

Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed, Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî. *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû' ale'l-usûl*. thk. Muhammed Ali Ferkûs. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye-Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî. *el-Bülbül fi usûli'l-fikh*. thk. Saîd Muhammed el-Lehhâm. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1420/1999.

Urnevî, Tâceddin, Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Hüseyin. *Kitâbü'l-Hâsıl mine'l-Mahsûl*. thk. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî. Bingazi: Câmîatü Karyunus, 1994.

Vehbe ez-Zühaylî. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr. 1406/1986.

Zekiyüddin Şa'bân. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*. çev. İbrahim Kâfî Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Zerkeşî, Bedreddin, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfî. *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*. nşr. Abdülkadir Abdullah el-Ânî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1992.

Zerkeşî, Bedreddin. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Seyyid Abdülaziz-Abdullah Rebî'. Kahire: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998.

Zeydân, Abdülkerîm. *Fıkıh Usûlü*. trc. Ruhi Özcan. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

